

УДК 712.41(477.51)

ЗМІНИ НАСАДЖЕНЬ СОКИРИНСЬКОГО ПАРКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ю.О. Клименко, кандидат біологічних наук, Національний ботанічний сад ім.
М.М. Гришка НАН України

Наведено загальні відомості про Сокиринський старовинний парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, його історичний, топографічний, ландшафтний плани та план насаджень, баланс площі, відомості про кількість видів та культиварів дендроценозу, розподіл озелененої площі за типами садово-паркових ландшафтів та між видами й іншими насадженнями. Проведено порівняння насаджень парку з деревостаном корінних лісів.

Старовинний парк, садово-паркові ландшафти, насадження, природні ліси.

У Чернігівській області є тільки один старовинний парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – Сокиринський, який знаходиться у с. Сокиринці Срібнянського району. Недалеко від нього розташовані два інші видатні об'єкти садово-паркового мистецтва: Качанівський історико-культурний заповідник та дендропарк “Тростянець”. Це робить територію надзвичайно привабливою для організації туристичних поїздок. Щоб зацікавити відвідувачів, на кожному з об'єктів має зберігатися, підтримуватися та відновлюватися історична обстановка (зокрема насадження) на періоди розквіту цих парків. Виконання таких робіт має ґрунтуватися на даних моніторингу стану насаджень.

Мета дослідження полягала у пошуку історичних планів та відомостей минулих років про насадження; встановленні таксономічного складу

дендроценозів; аналізі ландшафтів парку; вивченні розподілу озелененої площі парку між видами, плодовими садами, алеями, рядовими посадками та луками (галявинами), а також порівнянні насаджень парку з деревостаном корінних лісів.

Методика досліджень. Таксономічний склад дендроценозів досліджували методом маршрутних обстежень (назви рослин брали за С.К. Черепановим [13]); ландшафти парку аналізувалися за класифікацією Л.І. Рубцова [10, 11], який виділив шість типів садово-паркових ландшафтів: лісовий, парковий, лучний, садовий, регулярний, альпійський. При складанні плану насаджень територію ділили на виділи за переважаючими видами, а також виділяли сади, луки (галявини), алеї та рядові посадки. Виділи, в яких жоден вид не мав більше чотирьох одиниць у складі насадження, відносили до виділів, у яких жоден вид не переважає, та позначали їх окремим знаком. Насадження лісового типу садово-паркового ландшафту Сокиринського парку порівнювалися з описами деревостанів корінних лісів, характерних для цього регіону, що є частиною робіт, передбачених порівняльно-фітоценотичним методом [12].

Результати досліджень. Сокиринці належали родині Галаганів [3]. Садиба з дерев'яним палацом, перед яким був партер, та парком була заснована у 60-х роках XVIII століття. Згодом цей палац був знесений. У 1824-1831 рр. збудували новий палац на іншому місці, а також в'їзну браму, флігелі біля неї, огорожу з баштою, ротонду, готичний місток, альтанку в готичному стилі, оранжереї та стайні, перепланували парк. Парк займав не тільки територію від в'їзної брами до ставка, але й за ставком (усього понад 660 га). Тут бували: Т.Г. Шевченко (1845), композитор М.В. Лисенко, художник Л.М. Жемчужников, кобзар Остап Вересай (1803-1890). У садибі було дві церкви та дзвіниця, які зруйнували у 30-х роках XX століття. Зникла й готична альтанка. Планування садиби у Сокиринцях при Галаганах показане на рис. 1.

Площа припалацової частини в різних роботах становить від 60 [9, 14] до 80 га [5]. За офіційними даними [8] парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва є лише 40 га. За нашими підрахунками площа парку у межах, зображених на рис. 2 (без урахування під'їзної алеї), становить 75 га основної території, 12,5 га ставка, 4,5 га болота. На деяких планах минулих років вода вкривала болото, отже площа ставка сягала 17 га (табл. 1).

1. Баланс площі Сокиринського парку

Категорія площ	Площа	
	га	%
Озеленена площа	60,35	65,6
Будівлі (пам'ятки архітектури)	0,75	0,8
Доріжки	2,35	2,6
Ставки	12,65 ¹	13,7
Болото	4,5	4,9
Садиби	2,1	2,3
Городи	9,3	10,1
Усього	92,0	100

Примітка: площа великого ставка - 12,5 га, ставка у Святій долині – 0,15 га.

При виборі місця для палацу враховували конфігурацію ставка. Палац розташовано так, що з нього відкривався вид на вигін ставка і в поле зору потрапляла найбільша площа водної поверхні.

Основним у парку є лісовий тип садово-паркового ландшафту (рис. 3). Ділянки, які можна віднести до паркового типу ландшафту, займають незначні площі. Очевидно, що в минулому, коли від палацу відкривався вид аж на ставок, тобто площа галявин була більшою, на їх краях могли рости окремі дерева або їх невеликі групи, які утворювали парковий тип ландшафту. Лучні ландшафти є на берегах ставка, у Святій долині, біля руїн стайні та на центральній галявині, на якій нині розташовані стадіон та спортивні майданчики, що неприпустимо у старовинних парках. Проектом реконструкції садиби передбачалося стадіон розташувати на Великій галявині. У свій час крім Центральної існувала й Велика галявина, яка слугувала місцем збору людей в дні свят. Вона була вкрита газоном (тепер на її місці городи). До складу парку входять плодові сади. Під'їзна алея, майданчик біля в'їзної брами

(формально вони не входять тепер у площу парку), головна алея, партер перед палацом та ділянки між пандусом і флігелями мають регулярне планування. Під'їзна алея складається з дерев різних видів. Майданчик біля в'їзної брами колись був обсаджений тополею італійською [5]. Головна алея довжиною близько 200 м мала ширину 28 м [5]. Але в наш час її почали обсаджувати. Спочатку висадили ряди з тополі канадської (про це з обуренням писав І. Ігнаткін [2]), потім висадили ряди з туї західної 'Колоноподібної' (відстань між її рядами становить 15 м). Внаслідок цього алея значно звузилася і втратила первинну масштабність порівняно з палацом. Одночасно з обсаджуванням туєю головної алеї були створені алеї та здійснено рядові посадки туй в інших місцях парку.

Свого часу в парку була й інша ділянка з регулярним плануванням – від входу з боку села до церков. Нині на цьому місці насадження лісового типу садово-паркового ландшафту утворені деревами середнього віку.

Наведені дані свідчать про ландшафтну деградацію Сокиринського парку [6]. Ландшафтна деградація – це порушення, а часом і зникнення певних типів садово-паркових ландшафтів. Найчастіше завдяки розвитку самосіву, а іноді й через безсистемні посадки регулярний, парковий, садовий та лучний ландшафти перетворюються на лісовий. Ландшафтна деградація проявляється також у зменшенні площі галявин, перекритті просік, через які відкривалися ближні та дальні перспективи тощо.

У 1948 р. в парку налічувалося близько 40 видів і культиварів дерев та кущів [7]. Серед цінних екзотів О.Л. Липа [7] називає платан, гінкго, ялину колючу 'Сріблясту'. Нами у парку виявлено 54 види з 38 родів 23 родин. Верба біла представлена в насадженнях як типовими рослинами, так і культиваром, а туя західна тільки двома культиварами. Хвойних – сім видів (шість – дерева, один – кущ), листяних – 47 видів (30 – дерева, 16 – кущі, один – напівкущ).

До найцікавіших інтродуцентів належать платан західний ($D=110$ см, $H=27$ м, D крони = 18 м), горіх чорний ($D=120$ см, $H=25$ м), два буки лісові ($D=80$ та 88 см), бархат амурський (має два стовбури $D=44$ та 56 см).

План насаджень Сокиринського парку наведений на рис. 4.

Сокиринський парк знаходиться на території Прилуцько-Лохвицького геоботанічного району лучних степів, дубових та грабово-дубових лісів, заплавних лук і низинних боліт [1]. Але для району розташування парку характерні кленово-липово-дубові ліси з березою. В підліску ростуть ліщина звичайна, бруслини бородавчаста та європейська тощо. Поширені яглицеві та папоротеві асоціації [1].

Базою для створення парку слугувала природна діброва. Від неї збереглися окремі дуби ($D_{\max}=160$ см). Виділи, в яких переважає дуб звичайний середнього віку, займають 12,0 га або 19,9% від озелененої площі. Це посадки, здійснені на місці вирубаного вікової діброви. Важко сказати, чи керувалися при цьому бажанням відтворити історичні насадження, чи просто створили лісові культури основного лісоутворювального виду, але результат на цих ділянках виявився добрим. Проте в інших місцях чомусь створили культури з клена гостролистого (8,4 га, 13,9% від озелененої площі), виду, який і сам здатен поширюватися самосівом, особливо в районі кленово-липово-дубових лісів. Недоречність культур цього виду тим очевидніша, що вони перекрили далеку перспективу, яка відкривалася від палацу, а також розташувалися на території, де була ділянка з регулярним плануванням. Частина виділів, у яких жоден вид не переважає (12,7 га, 21,0% від озелененої площі), – деградована діброва. У її складі дуб звичайний (його кількість варіює від 0 до 4 одиниць на різних ділянках), клен гостролистий, ільмові, липа серцелиста. Біля ставка утворився виділ клена ясенелистого. Це становить загрозу його поширення на прилеглі ділянки.

Наведені дані свідчать, що в парку відбувається фітоценотична деградація [6]. Фітоценотична деградація насадження, яке є окремою парковою

асоціацією – це зміна співвідношення між кількістю рослин різних видів в усіх ярусах порівняно з непорушеними корінними насадженнями, а також невідповідність видового складу порівняно з тим самим еталоном. Фітоценотична деградація паркового масиву, який складався з кількох асоціацій, – це зменшення їх кількості, або деградація окремих чи усіх асоціацій.

ВИСНОВКИ

У парку слід проводити роботи, спрямовані на відновлення первинного ландшафтного вигляду: прибрати насадження, які перекрили вид від палацу на ставок, відновити газони та партер біля входу з боку села, перенести стадіон з Центральної галявини в інше місце у селі тощо, а також проводити догляд за насадженнями так, щоб сприяти відновленню діброви там, де вона деградувала. Необхідно здійснити посадку клена цукристого неподалік від того місця, де росло дерево Т.Г. Шевченка. Хоча воно вже не буде меморіальним, але відновлені об'єкти відіграють важливу роль у збереженні старовинних парків. Слід здійснити посадки тих інтродуцентів, які є у парку (платана західного, горіха чорного, бука лісового), та тих, про зростання яких є літературні відомості, щоб ці рослини могли замінити старі дерева, в разі їх загибелі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Геоботанічне районування Української РСР / відпов. ред. А.І. Барбарич. – К.: Наук. думка, 1977. – 303 с.
2. Ігнаткін І. Палацово-паркові ансамблі – під охорону / І. Ігнаткін // Пам'ятники України. – 1970. – №4. – С. 19 - 22.
3. Клименко Ю.О. Старовинні парки Чернігівщини / Ю.О. Клименко, А.В. Клименко // Квіти України. – 2001. – №11. – 54 с.
4. Косаревский И.А. Искусство паркового пейзажа / И.А. Косаревский. - М.: Стройиздат, 1977. – 247 с.

5. Косаревський І.О. Сокиринський парк / І.О. Косаревський. – К.: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1961. – 64 с.
6. Кузнецов С.И. Об актуальных биоэкологических проблемах зеленого строительства / С.И. Кузнецов, Ю.А. Клименко // Бюлетень державного Нікітського саду. – 1999. – Вип. 81. – С. 50 – 55.
7. Липа О.Л. Визначні сади і парки України та їх охорона / О.Л. Липа . – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1960. – 176 с.
8. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення: Довідник / Редкол. В.Б. Леоненко та інші. – К., 1999. – 240 с.
9. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К.: Будівельник, Т. 4. – 1986. – 376 с.
10. Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков / Л.И. Рубцов. – М.: Стройиздат, 1979. – 183 с.
11. Рубцов Л.И. Садово-парковый ландшафт / Л.И. Рубцов. – К.: Изд-во АН УССР, 1956 . –211 с.
12. Успенская Н.Д. Биологические основы создания парковых насаждений дубравного типа в условиях Украинского Полесья и Лесостепи: дис. ... канд. биол. наук: 03.00.05 / Успенская Наталия Дмитриевна. – К., 1985. – 199 с.
13. Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР) / С.К. Черепанов. – СПб: Мир и семья, 1995. – 992 с.
14. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К.: Українська Радянська Енциклопедія, 1990. – 108 с.

ИЗМЕНЕНИЯ НАСАЖДЕНИЙ СОКИРЕНСКОГО ПАРКА ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Клименко Ю.А.

Приведены общие сведения о Сокиренском старинном парке-памятнике садово-паркового искусства общегосударственного значения, его исторический, топографический, ландшафтный планы и план насаждений, баланс площади, сведения о количестве видов и культиваров дендроценоза, распределение озеленённой площади по типам садово-парковых ландшафтов и распределение озеленённой площади между видами и другими насаждениями. Проведено сравнение насаждений парка с древостаном коренных лесов.

Старинный парк, садово-парковые ландшафты, насаждения, естественные леса.

CHANGES OF PLANTATIONS OF SOKYRENSKY PARK, CHERNIGOV REGION

Klimenko Yu.A.

General information is provided on Sokyrensky ancient park, landscape gardening memorial of national importance: its historical, topographic, landscape and plantations plans, area balance, data on the quantity of species and cultivars of dendrological cenoses, the wooded area division according to landscape architecture types and also the division the area among different species and other vegetation. Comparison of park plantations and plantations of native forests.

Ancient park, garden-park landscapes, plantations, natural forests.

Рис. 1. План садиби в Сокиринцях при Галаганах (реконструкція І.О. Косаревського [4] з нашими змінами та доповненнями за іншими матеріалами цього ж автора): 1 – під'їзна алея, 2 – площа перед головним входом, 3 – в'їзна брама, 4 – головна алея, 5 – партер перед головним фасадом палацу, 6 – палац, 7 – Центральна галявина, 8 – вхід з боку села, 9 – дзвіниця, 10 – церква, 11 – церква, 12 – квітникова клумба, 13 – партер (квітник), 14 – оранжерея, 15 – альтанка-ротонда, 16 – місце, де вірогідно стояв старий палац, 17 – готичний місток, 18 - готична альтанка, 19 – обеліск, 20 – криниця, 21 – Свята долина, 22 – міст, 23 – паром, 24 – шлюз, 25 – Велика галявина, 26 – оглядовий майданчик, 27 – господарські споруди.

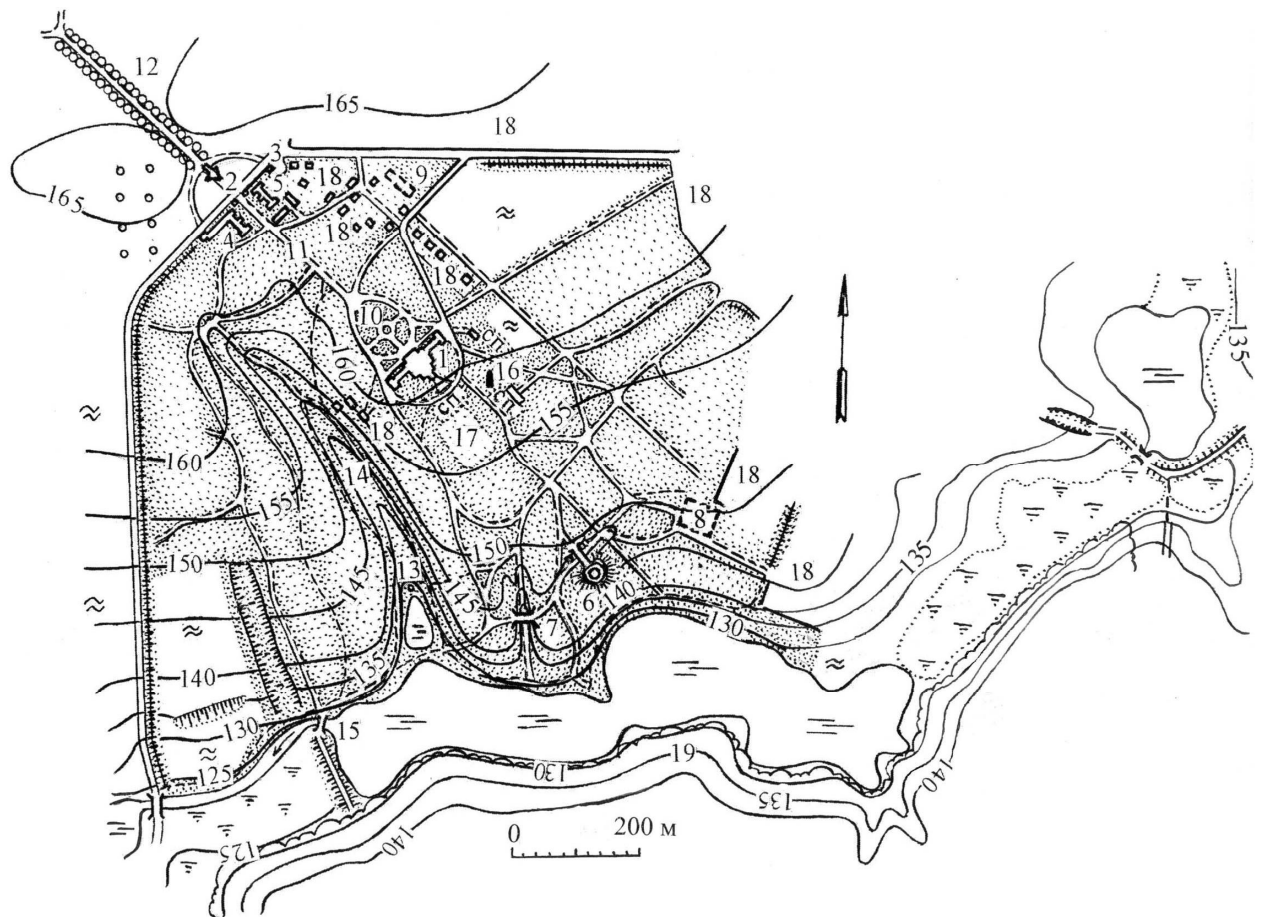

Рис. 2. Планування та рельєф Сокиринського парку: 1 – палац, 2 – головний вхід (брама), 3 – башта, 4 – південний флігель з баштою, 5 – північний флігель, 6 – альтанка-ротонда, 7 – готичний місток (руїни), 8 – оранжерея (руїни), 9 – стайня (руїни), 10 – партер, 11 – головна алея, 12 – під'їзна алея, 13 – криниця, 14 – Свята долина, 15 – шлюз, 16 – пам'ятник О. Вересаю, 17 – футбольне поле, 18 – садиби, 19 – землі держлісфонду.

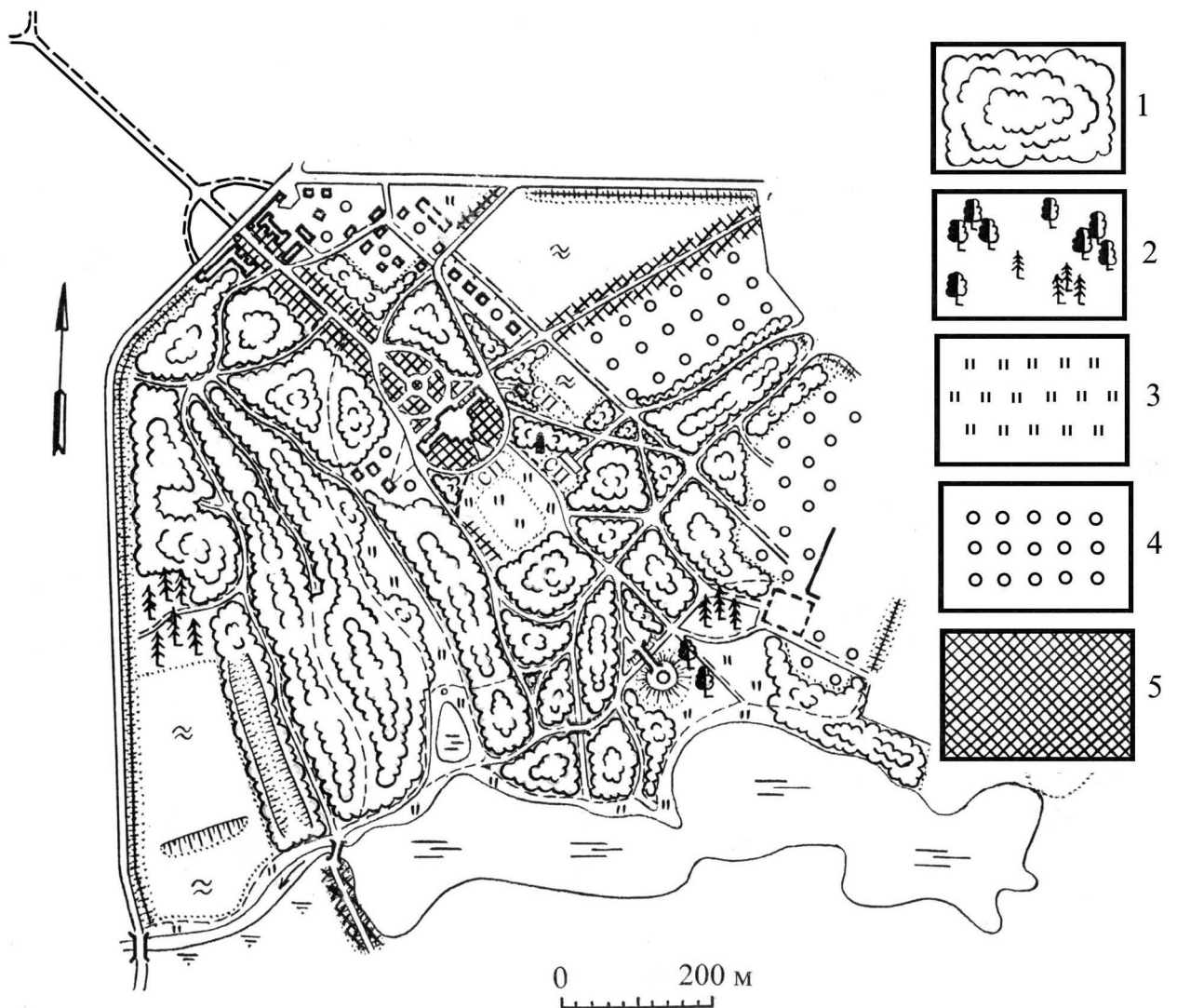

Рис. 3. Ландшафтний план Сокиринського парку. Типи садово-паркових ландшафтів: 1 – лісовий (39,5 га, 65,5% від озелененої площі), 2 – парковий (2,0 га, 3,3%), 3 – лучний (8,4 га, 13,9%), 4 – садовий (7,9 га /без присадибних ділянок, площа яких 1,85 га/, 13,1%), 5 – регулярний та його елементи (2,55 га /без під'їзної алеї, яка зараз формально не входить у площу парку/, 4,2%).

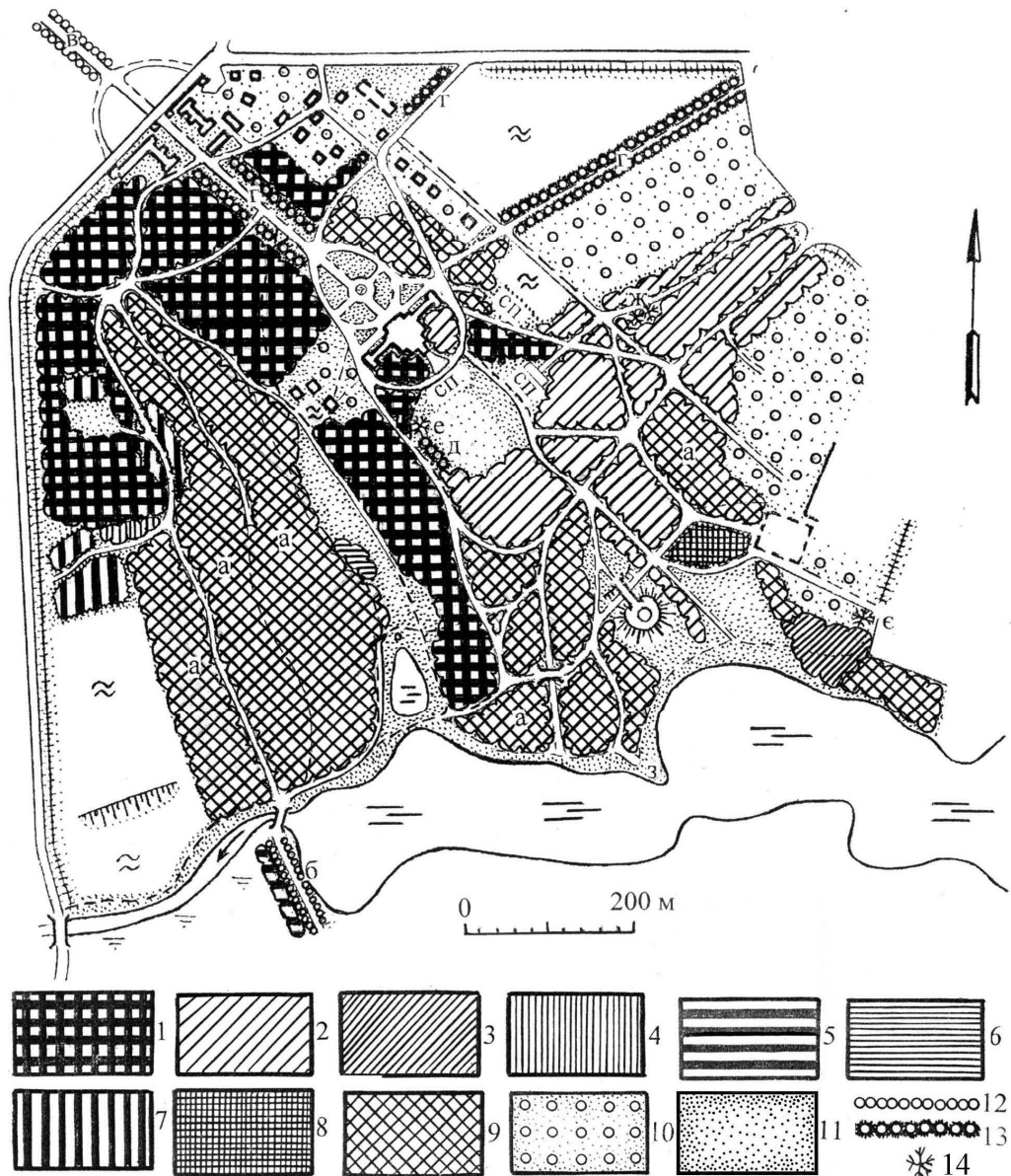

Рис. 4. План насаджень Сокиринського парку: 1 – дуб звичайний (12,0 га, 19,9% від озелененої площі), 2 – клен гостролистий (8,4 га, 13,9%), 3 – клен ясенелистий (0,7 га, 1,2%), 4 – береза повисла (0,2 га, 0,3%), 5 – тополя чорна (0,2 га, 0,3%), 6 – осика (0,1 га, 0,2%), 7 – сосна звичайна (1,3 га, 2,2%), 8 – ялина звичайна (0,5 га, 0,8%), 9 – виділ, у якому жоден вид не переважає (18,0 га, 29,8% у тому числі: а – деградована діброва – 12,7 га, 21,0% від озелененої площі), 10 – плодовий сад (7,9 га /без присадибних ділянок, площа яких 1,85 га/, 13,1%), 11 – галявина, луки (10,75 га, 17,8%), 12 – ряд із листяних дерев (б – липа серцелиста /0,1 га, 0,2%/, в – різні види /під'їзна алея зараз формально не входить у площу парку/), 13 – ряд із хвойних дерев (г – туя західна 'Колоноподібна' /0,18 га, 0,3%/, д – модрина європейська /0,02 га, 0,03%/), 14 – окреме листяне дерево (е – платан західний /D=110 см, H=27 м/, є – горіх чорний /D=120 см, H=25 м/, ж – буки лісові /D=80 та 88 см/, з – місце, де ріс клен цукристий, під яким любив сидіти Т.Г. Шевченко).